

туції СССР 1977 г. Саратов, 1980. 11. Ответственность в управлении / И.Л. Бачило, П.Г. Шекочихин, С.В. Катрич и др.; Отв. ред.: А.Е. Лунев, Б.М. Лазарев. М., 1985. 12. Цивільний кодекс України. 13. Державне управління в Україні. (Навчальний посібник) / За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Авер'янова В.Б. К., 1999.

Надійшла до редколегії 17.08.04

Є.Є. Бараш

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Сучасний період розвитку юридичної науки в Україні пов'язаний з необхідністю вирішення цілої низки проблем, серед яких значне місце посідають питання пенітенціарної діяльності. Розгляд цих питань неможливий без глибокого, неупередженого дослідження історії розвитку системи виконання покарань. Дослідженню історичних аспектів становлення та розвитку інституту виконання покарань були присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема О.В.Беца, О.Г.Гамалій, О.М.Джужи, М.В.Салтевського, В.М.Синьова, М.В.Костицького, В.І.Кривуши, В.А.Левочкина, М.І.Немченка, Г.О.Радова, В.П.Севостьянова, І.С.Сергеева, В.М.Трубникова, С.Я.Фаренюка, І.В.Штанька, О.Н.Ярмиша, І.П.Яцини та інших. Але, приймаючи до уваги складність досліджуваної проблеми вона ще залишається дуже актуальною. Означена проблематика визначена однією із пріоритетних напрямків фундаментальних і прикладних досліджень навчальних закладів та науково-дослідних установ Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Аналіз нормативних документів першої половини XII ст. – початку XXI ст. дозволяє розділити історію розвитку інституту виконання покарань на такі періоди: допенітенціарний (I Пол. XII – перша пол. XVIII ст.); філантропічний (II половина XVIII ст. – перша пол. XIX ст.); період державної політичної підтримки (II половина XIX ст. – поч. XX ст.); період «застою» та початок реформування пенітенціарної системи (40 роки XIX ст. – по теперішній час).

Так, розкриваючи *перший період*, можна зазначити, що основними нормативними документами, які регулювали діяльність осіб, що виконували покарання у той період часу були: «Мирная грамота новгородцев с немцами» від 1195 р.; «Статут великаго княжества литовскаго» від 1566 р.»; «Права за якими судиться малоросійській народ» від 1743 р. На підставі цих документів можна стверджувати, що першими місцями позбавлення волі були погребі [1, с.11], які повинні міцно закриватись і пильно охоронятись. У історико-правовій науці відсутнє комплексне дослідження цього періоду, хоча питанням змісту каральної політики самодержавства, механізму її реалізації, ролі репресивного апарату в державному механізмі дореволюційної Росії, до складу якої входило більшість українських земель, приділялася значна увага. За визначенням російського дослідника С.В.Познишева, тюрми існують з сивої давнини, але предметом серйозної громадської уваги і об'єктом наукового вивчення вони стали лише на рубежі XVIII–XIX ст. [2, с.1].

Тюремна система російської держави пройшла тривалу еволюцію. Її формування розпочалося з моменту виникнення російської централізованої держави і пов'язано з виданням Судебника 1497 р., покликаного захистити пануючі на той час суспільні відносини. Зауважимо, що Судебник чітко не визначав порядку виконання покарання, а обмежувався лише переліком кола посадових осіб, зобов'язаних його виконувати [3]. Якщо раніше в'язниця розглядалася виключно як запобіжний засіб утримання до суду обвинувачених у вчиненні кримінальних злочинів осіб, то в умовах укорінення феодальних відносин і загострення соціальних антагонізмів вона набула все більшого поширення як вид кримінального покарання. У «Соборному Уложенні» 1649 р. передбачалося застосування ув'язнення у понад 40 випадках. В Уложенні чітко розрізнялося кілька видів тюремного ув'язнення: строкове (від одного до чотирьох років), безстрокове (до «государевого указа» та «покамест порука будет») та довічне. Ув'язнення призначалося за цілу низку злочинних діянь, а саме: за порушення благочиння у церкві, службові проступки, образу честі, погрози, опір представникам влади, злочинні діяння проти порядку управління, переховування набутих злочинних шляхом речей, чадовбивство, навмисне вбивство, заподіяння побов'ів тощо [4, с.83–256].

Управління тюремними закладами було децентралізоване, внаслідок чого в'язниці підпорядковувалися різним наказам: Стрілецькому, Земському, Розбійному та ін. На місцях функції управління в'язницями виконували спеціальні посадові особи – воеводи та старости, а тюремну адміністрацію безпосередньо представляли сторожі, які охороняли ув'язнених (після створення губерній функція управління тюремними закладами перейшла до губернаторів, а сторожів замінили поліцейські чиновники, яким підпорядковувалися спеціальні команди наглядців) [5, с.10].

XVIII ст. в російській державі були поширені в'язниці кількох видів: земляні, кам'яні та звичайні. Земляні (ями з розміщеними в них зрубамі) призначалися переважно для утримання політичних і релігійних злочинців. Кам'яні в'язниці влаштовувалися у монастирських келіях, льохах та інших подібних категоріях приміщень і використовувалися для ізоляції державних злочинців і розкольників. Звичайні тюремні установи склалися з кількох будівель, огорожених частоколом (острогом) і поділялися на дві категорії: губні та опальні. В губних в'язницях утримувалися особи, засуджені за розбій, підпал, а в опальних – за економічні злочини («по исцовым искам» та «боярским делам, люди их и крестьяне») [5, с.189]. Отже, уніфікованого місця ув'язнення не існувало, як не існувало і стандартних правил утримання в'язнів. Навіть для визначення місця позбавлення волі вживалися різні терміни: тюрма, темниця, острог, тюремна фортеця тощо.

Специфічною рисою каральної політики російського самодержавства була наявність церковної юрисдикції. Поряд із звичайними державними тюремними закладами в Росії існували спеціальні монастирські тюрми (Соловецький, Кирило-Білозерський та інші монастирі), де утримувалися особи, засуджені церковними судами за релігійні злочини. Режим утриман-

ня в'язнів в цій категорії пенітенціарних закладів був значно жорсткішим, ніж у звичайних тюрмах.

Фліантропічний етап розвитку інституту виконання покарань характеризується появою таких дослідників як Д.Говард та У.Кокс, в дослідженнях яких з'являється структурне виділення організації самого місця позбавлення волі, яке на той час носило назву «тюрма» і поділялось на два види: «острог» [6, с.45] та «тюремний замок» [7, с.282]. Слід відзначити, що масштабні заходи з метою удосконалення організаційного та правового регулювання виконання тюремного покарання були здійснені в період правління Катерини II. Так, у 1775 р. на підставі ст.390 та 391 «Положення про управління губерніями» в країні були створені спеціальні «робітні» та «упокорюючі будинки» [8, с.266–267]. За часів правління Катерини II здійснювалися перші спроби правової регламентації діяльності окремих тюремних закладів і чинів тюремної адміністрації. Зокрема, були затверджені Інструкція для Петербурзької в'язниці [9, с.170], Положення про посаду наглядача тюремної фортеці у Москві і караульного офіцера в Калузі [9, с. 105–107]. В цих умовах влада спромоглася навіть підготувати проект «Положення про тюрми», який передбачав роздільне утримання засуджених у залежності від тяжкості здійсненого злочину, статі, виду покарання. Переважна більшість положень проекту була запозичена з праць Ч.Беккарія. Проект так і не реалізували, оскільки в умовах абсолютизму не існувало об'єктивних передумов для його здійснення, хоча він залишив глибокий слід в розвитку тюремної практики. Як зазначає сучасний російський дослідник М.К.Детков, зазначені нововведення значною мірою були зумовлені зростанням інтересу до російської тюремної системи з боку зарубіжної громадськості та окремих науковців. Бажання продемонструвати «гуманізм» змусило владу вжити ряд конкретних правових заходів [10, с.18].

У першій половині XIX ст. управління тюрмами в Російській імперії залишалось децентралізованим і здійснювалося трьома відомствами. Третє відділення Його імперської високості канцелярії займалося політичними в'язницями, монастирські тюремні заклади підпорядковувалися Святому Синоду, а Департамент виконавчої поліції Міністерства внутрішніх справ видав загально-кримінальними тюремними установами. Відповідно до положень Зводу приписів і статутів 1832 р., визначалося три групи загально-кримінальних місць позбавлення волі, а саме: приміщення на «з'їжджих дворах», при Управах благочиння, поліцейських дільниць тощо; тюремні фортеці або остроги в губернських містах; робітні та упокорюючі будинки [10].

У 1823 р. в системі місць позбавлення волі з'явилися нові елементи пенітенціарної системи – військово-арештантські роти, які були спочатку призначені для ув'язнення військовослужбовців, що здійснили злочинні діяння. В умовах зростання селянських виступів, загального підйому суспільно-політичної активності населення країни, в арештантських ротах утримувалися й цивільні особи, обвинувачені у злочинній діяльності. В «Уложенні про покарання» 1845 р. військово-арештантські роти у переліку покарань, що передбачали позбавлення волі, згадуються у першу чергу.

Найбільш значущим для розвитку пенітенціарної системи є **третій період**, який ми умовно назвали періодом державної політичної підтримки. Його характерною рисою є законодавче закріплення прав і обов'язків, порядку відбору та підпорядкування осіб, які обслуговували виправний процес в місцях позбавлення волі. Документи «Статті проекта положений о тюрьмах, составленного комиссией под председательством Т.С.Гр.Сологчова та «Общая тюремная инструкция» доповнюють ієрархію попереднього періоду самостійними повноваженнями, які забезпечували більшу ефективність виправного процесу та ресоціалізацію, за рахунок чіткого розвитку структури управління та розподілу функцій.

Ідея сильної влади, як засіб забезпечення політичних і соціальних реформ, стала провідним гаслом державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 р. Втілення її у життя передбачало застосування примусових заходів до значної частини населення, яке було розворушене революційними подіями в Росії 1917 р. Тому в державному механізмі за гетьмана П.Скоропадського поряд з армією, флотом, службою безпеки, поліцією та судочинством мав зайняти своє місце і тюремний апарат. Гетьманське реформування пенітенціарної системи в Україні торкалося в основному перебудови тюремного апарату за зразком колишньої Російської імперії і не поліщило умов тримання в'язнів, що суперечило проголошеним принципам розбудови Української держави як правової. Навпаки, відновлення російської імперської моделі функціонування тюремних інституцій зробило більш жорстким тюремний режим порівняно з часом Тимчасового уряду і Центральної Ради.

В історії вітчизняної пенітенціарної системи, починаючи з 1917 року, можна умовно визначити декілька періодів її розвитку у контексті організаційної побудови та підпорядкування: 1) 3 жовтня 1917 р. по жовтень 1922 р. місця ув'язнення знаходились у підпорядкуванні Наркомату юстиції та Наркомату внутрішніх справ (у квітні 1919 року були створені табори примусових робіт, які належали до системи НКВС); 2) 3 12 жовтня 1922 р. постановою НКЮ і НКВС місця позбавлення волі були передані у підпорядкування Наркомату внутрішніх справ, який здійснював керівництво ними до грудня 1930 р.; 3) Постановою ЦВК і РНК від 15 грудня 1930 р. , у зв'язку зі скасуванням НКВС, місця ув'язнення підпорядковуються Наркомату юстиції; 4) У липні 1934 р., після утворення НКВС в його відання в Інтересах централізованого управління передані всі місця позбавлення волі; 5) 15 березня 1953 р. ЦК КПРС, РМ СРСР, ПВР СРСР прийняли спільну постанову про заходи щодо реалізації партійного і державного керівництва в країні. При цьому виправно-трудова табори і колонії було передано у відання Мінюсту, а МВС підпорядковані тюрми, слідчі ізолятори та трудові колонії для неповнолітніх. 6. 3 січня 1954 р. всі існуючі на той час установи пенітенціарної системи знову повністю були підпорядковані МВС; 7) Восени 1956 р. було визнано недоцільним подальше існування виправно-трудова таборів. Вони були реорганізовані у виправно-трудова колонії і передані у відання Мінюсту; 8) Наступного року, а саме з квітня 1957 року, місця позбавлення волі знову повернуті до системи МВС; 9) 22

квітня 1998 р. Указом Президента України на базі Головного управління виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України був утворений Державний департамент України з питань виконання покарань. Цим же Указом визначений ряд заходів для реформування і забезпечення діяльності системи виконання покарань. З 12 березня 1999 р. Департамент остаточно виведений із підпорядкування Міністерства внутрішніх справ і функціонує як самостійний центральний орган виконавчої влади.

У 1920 р. в'язниці перейменовують у ДОПРи (українською БУПРи) («Дома общественных принудительных работ»). Головною особливістю радянської пенітенційної системи, як вважає Сергій Білокінь, була її плановість. Всього по Україні за держбюджетом УСРР на 1927/1928 рік передбачалось утримування 29500 в'язнів – із них 28 тис. за кошторисом НКВД і півтори тисячі хворих, що утримувалися за рахунок кошторису Наркомату здоров'я. Бюджет передбачав навіть «природну» смертність у радянській тюрмі – 3%. Наприклад, у кошторисі витрат на Лук'янівську в'язницю у 1925/1926 році, виходячи з «норми» – 5 руб. на поховання одного в'язня, передбачалось, що у той чи інший спосіб помре 75 душ. Як констатувало Управління державного фінансового контролю при Наркомфіні УСРР, насправді загальна кількість в'язнів уже тоді значно перевищувала плановану, оскільки частину в'язнів утримували за рахунок позабюджетних джерел [11, с.166].

Одним з методів боротьби з «нелояльними» та ворожими елементами була їх депортація у віддалені райони країни. Це здійснювалося згідно з декретом ВЦВК «Про адміністративне виселення» (10 вересня 1922 р.). Органи держбезпеки отримали право «з метою ізолювання осіб, причетних до контрреволюційних виступів, стосовно яких президія ВЦВК дає дозвіл на ізолювання більш як на два місяці, у випадках, коли є змога не вдаватися до арешту, встановити виселення за кордон або у певні місцевості РСФРР в адміністративному порядку». В Україні для вирішення цих питань при НКВС УСРР утворювалась спеціальна комісія (з адміністративних виселень), якій надали право висилати «небажаних» осіб терміном до 3-х років. Доповнено було і Кримінальний кодекс, у який увійшла стаття про вигнання з меж УСРР на строк або безстроково та про позбавлення прав. А самовільне повернення в Україну навіть каралося смертною карою (ст.71). Згодом спектр повноважень органів держбезпеки у цій сфері було істотно розширено. Згідно з положенням про права ОДПУ у сфері адміністративних висилок, заслань і ув'язнень у концентраційних таборах (затверджено президією ЦВК СРСР 28 березня 1924 р.), Об'єднане державне політичне управління отримувало право без суду відправляти громадян у заслання на строк до 3-х років, а також висилати їх за межі державного кордону СРСР. Рішення про заслання приймали Особлива нарада у складі трьох членів колегії ОДПУ.

Згідно з постановою Ради Народних Комісарів від 25 червня 1922 р. про об'єднання місць позбавлення волі в одному комісаріаті Центральний виправно-трудоий відділ НКЮ увійшов до складу НКВС на правах Головного управління місцями позбавлення волі. Головне управління здійсню-

вало свою діяльність через губернські і обласні управління (відділи) місцями позбавлення волі. В 1924 р. прийнято перший Виправно-трудоий кодекс РРФСР та інших республік.

З метою підвищення ефективності діяльності названих відділень при відділі були створені особливі наради: з пенітенціарних питань теоретичного характеру; з питань практичного застосування виховно-трудоих заходів по організації роботи; з адміністративно-господарських питань.

Центральний каральний відділ здійснював управління через місцеві комісаріати юстиції чи судові відділи Губернських рад, в склад яких входили завідувачі місцевими каральними відділами. В компетенцію Центрального карального відділу входили: розробка всіх питань, пов'язаних з організацією місць позбавлення волі; загальне управління місцевими каральними органами. Місцеві відділи в той же час користувалися широкою самостійністю, зокрема при призначенні на роботу завідувачих місцями позбавлення волі та інших співробітників тощо. В той час основна увага приділялась: організації форм і методів роботи із засудженими; створенню робочих місць для праці засуджених як в місцях позбавлення волі, так і за їх межами [12, с.7–8].

З 1929 р. основним місцем позбавлення волі, де відбувала покарання головна маса засуджених до позбавлення волі, були виправно-трудоі табори. Про табори багато чого розповідали і писали. Ще залишилися люди, які служили і працювали там, дожили до наших днів і ті, хто пройшов через тортури як ув'язнені, – розкуркулені, репресовані «вороги народу», особи, які дістали необґрунтовано великі строки позбавлення волі згідно із законом від 7 серпня 1932 року як розкрадачі соціалістичного майна, і багато інших [13, с.59]. Табори мали правову основу: Постановою ЦВК і РНК СРСР від 6 грудня 1929 р. до ст.13 Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік було внесено зміну, відповідно до якої передбачалося позбавлення волі у виправно-трудоих таборах у віддалених місцевостях країни, а постановою РНК СРСР від 7 квітня 1930 р. було ухвалено Положення про виправно-трудоі табори, яке становило відкритий документ. Воно містило цілком прийнятні формулювання стосовно правового статусу ув'язнених. Ціла низка приписів була досить гуманною: допускалися роботи ув'язнених в установах, на підприємствах і промислах, навіть на адміністративно-господарських посадах, проживання в гуртожитках при об'єктах праці, надавалося право виходу за межі табору. Але в самому Положенні, а головним чином у відомчих нормативних актах, були застереження, що обмежували, передусім «ворогів народу», в багатьох правах, якими могли користуватися інші категорії засуджених.

У 1934 р. всі місця позбавлення волі (в тому числі арештантські Судинки Головного управління міліції і спеціальні місця позбавлення волі ДНУ) були передані в відомство НКВС СРСР. Створено Головне управління виправно-трудоих таборів і трудових поселень. У той же час були визначені їх основні завдання і цілі: праця; режим: політико-виховна робота; навчання.

Таким чином, можна зробити висновок, що табори були невід'ємною складовою частиною того репресивного механізму, що розпочав діяти у 20-х

роках. Масові розстріли ні в чому не винних людей доповнювалися направленням до місць позбавлення волі величезної кількості осіб як за судовими вироками, так і за рішеннями Особливих нарад, «трійок», «двійок», за списками, що складалася НКВС. У 1954 р. табори припинили своє існування, і на виробничо-господарській базі деяких з них були створені виправно-трудові колонії [13, с.60].

У 1954 р. було затверджене нове Положення про виправно-трудові табори-колонії. В квітні 1961 р. затверджене приблизне положення про виправно-трудові табори і тюрми, визначена система виправно-трудових колоній (загального, підсиленого, суворого і особливого видів режиму. В 1963 р. були створені колонії-поселення. З метою більш повної трудової зайнятості засуджених, а також організації трудового виховання у виправно-трудових колоніях (ВТК) створювалися виробничі підприємства, відроджується організація науково-дослідної роботи і підготовки кадрів системи виконання покарань. Так, у 1956 р. створюються науково-дослідний відділ ВТК МВС СРСР і кафедра виправно-трудового права у Вищій школі МВС СРСР. У 1968 р. Постановою Ради Міністрів СРСР (2 квітня 1968 р.) лісові виробничі підприємства, що використовували працю засуджених, увійшли в систему МВС СРСР. Були створені дві самостійні системи: Головне управління виправно-трудових установ і Головне управління лісових виправно-трудових установ. У 1969 р. затверджено Основи виправно-трудового законодавства СРСР і союзних республік. У кінці 60-х на початку 70-х років в розробці проблем теорії і практики управління органами, виконуючими покарання, починають брати активну участь представники інших наук: управління, адміністративного права, педагогіки, психології, кримінології, економіки тощо. У 1977 р. створюється головне управління по виконанню покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що ввійшло на правах управління в ГУВТУ.

Старі авторитарні методи організації виконання покарань, які базувалися на підтримці жорсткого режиму відбування покарання, усе менше сприяли затвердженню законності та правопорядку в органах та установах покарань. Стало очевидним, що наростання негативних тенденцій в установах виконання покарань має інші, більш глибокі корені. Тому вже на рубежі 1989–1990 рр. виникла об'єктивна необхідність переосмислення виправно-трудової політики, глибокого аналізу стану справ та визначення відповідності цілей і завдань реальним можливостям та наслідкам. Саме тому була розроблена та схвалена постановою Кабінету Міністрів України № 88 від 11 липня 1991 р. Концепція «Основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в Україні» [14]. Відтоді реформа кримінально-виконавчої системи України, яка планомірно здійснюється і тепер, передусім, зорієнтована на виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів, що стосуються прав людини, принципів гуманізму, демократизму, справедливості та індивідуалізації виховного впливу на засуджених.

Підбиваючи підсумок, слід відзначити, що розглянуті нами історичні етапи становлення та розвитку інституту виконання покарань заклали ос-

нову для подальшого розвитку пенітенціарної діяльності, їх розвиток та відповідні напрацювання відобразились на сучасному стані нормативного регулювання статусу, функцій та інших аспектів діяльності установ виконання покарань в Україні. Необхідно зазначити і те, що велика кількість позитивного історичного досвіду правоохоронної діяльності пенітенціарних установ на різних історичних етапах розвитку нашого суспільства може бути втілена в правоохоронну діяльність установ виконання покарань на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Список літератури: 1. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України (911-1917). К., 1998. Т.1. 2. Познышев С.В. Очерки тюрьмоведения. М., 1915. 3. Российское законодательство X–XX вв. / Отв. ред. Е.И.Индова. М., 1982. Т.1. 4. Российское законодательство X–XX вв. / Под ред. Л.А.Окунькова. М., 1985. Т.2. 5. Лисин А.Г., Петренко Н.И., Яковлева Е.И. Тюремная система Российского государства в XVIII – нач. XX в. М., 1996. 6. Тюрмы и госпитали в России. Наблюдения У.Кокса / Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України (911-1917). К., 1998. Т.1. 7. О планах для строснія тюремных замков в Губернских городах / Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України (911-1917). К., 1998. Т.1. Ч.1. 8. Сергиевский Н.Д. Наказание в русском праве XVII в. СПб., 1887. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. Т.5. 9. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв. ред. Е.И.Индова. М., 1987. 10. Детков М.Г. Исполнение наказания в дореволюционной России: организационно-правовые аспекты становления и развития системы исполнения наказания в виде лишения свободы: Учебное пособие. М., 1990. 11. Греченко В.А., Яриш О.Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки XX ст.): Монографія. Х., 2001. 12. Немченко М.І., Гамалій О.Г. Основи управління органами виконання покарань. Частина I: Збірник лекцій. К., 2000. 13. Трубников В.М. Кримінально-виконавче право України. Харків, 2001. 14. Концепція «Основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в Україні»: Схвалена постановою Кабінету Міністрів України № 88 від 11 липня 1991 року // ЗПУ України. 1991. № 5. Ст. 148.

Надійшла до редколегії 11.07.04

С.А. Резанов

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ

Одним з аспектів вирішення проблеми застосування розсуду, і відповідно захист прав та свобод громадян, які порушені під час реалізації дискреційних повноважень, є визначення його нормативної основи. Основним способом законодавчого закріплення адміністративного розсуду є використання оціночних понять.

У юридичній літературі цій проблемі приділяється недостатня увага, незважаючи на її очевидне науково-практичне значення. Даному питанню та загальнотеоретичним аспектам правозастосовчої діяльності взагалі присвятили свої праці такі вчені, як: С. І. Вільнянський [1], В. Н. Кудрявцев [2], М. О. Бару [3], Я. М. Браїнін [4], Т. В. Кошаніна [5], Ю. П. Соловей [6] та інші.

Юридична наука характеризує оціночні поняття як відносно визначені поняття, зміст яких визначається тільки з відношенням до конкретної си-